

Мирончук Н.М. Професійна діяльність викладача вищої школи: суспільні виклики та проблеми змісту підготовки // Професійна освіта: андрагогічний підхід: монографія / кол. авторів; за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2018. – С. 146-172.

Мирончук Н.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ: СУСПІЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ ПІДГОТОВКИ

Постановка проблеми. Динамічно стрімкі, сповнені несподіваних викликів, події суспільного розвитку, що впливають на усі складові життя людства й окремого індивіда, вимагають гнучкого інтелекту, енергії діяльності, інноваційного мислення й відтак змінюють існуючі уявлення про логіку освітнього процесу, ставлять завдання виділити його пріоритетні складники, взяти за основу змісту професійної підготовки фахівців особливості буття людини в умовах сучасної дійсності, глобального суспільства.

Відповідно до запитів суспільства та вимог держави завданнями вищої школи у сучасних соціокультурних умовах є підготовка конкурентоздатного фахівця, якісними характеристиками якого є: розвинутий інтелект, культура наукового мислення, здатність до культуротворчого діалогу, стійка ціннісна орієнтація на творчу самореалізацію і саморозвиток у наукоємному, інтелектуальноємному, культуроємному освітньому просторі.

За твердженням В. Кременя, енергійна сила нової реальності – техносфера, інформація, комп'ютеризація, транскультура, глобалізація, постмодернізм тощо – посилюють тенденції до дестабілізації, самопідриву звичного культурно-освітнього життя, надають інноваційного характеру сучасному освітньому простору, який, у свою чергу, потребує набуття відповідної кваліфікації. Це, на думку вченого, означає не тільки йти в руслі звичних знань, які не потрібно ігнорувати, але готувати освітян до діяльності в постійно оновлюваному освітньому просторі (В.Кремень). Технологічна революція спричинює модернізацію існуючих видів діяльності або ж появу нових і зумовлює трансформацію функцій діяльності педагога. Разом із тим, і суб'єкт навчання, як зазначає О. Дольська, повинен бути готовим у будь-який момент шукати своє нове покликання і напрямом, у якому йому доведеться освоювати нові соціально-професійні ніші. Людина потрапляє в умови постійного переосмислення своїх позицій у світі й визначення нових соціальних ролей (Дольська О., 2013). З іншої сторони, потребує оновлення і зміст освіти: створення нових спеціальностей, розроблення освітніх програм, планів актуалізує проблему підготовки інноваційної людини, непересічної особистості, здатної адекватно приймати нові виклики соціуму, йти шляхом самоперетворення, самореалізації, продуктивної діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Глибокому осмисленню сучасних стратегій розвитку вищої освіти присвячені дослідження відомих філософів, педагогів,

психологів (А. Алексюка, В. Андрущенко, І. Беха, В. Кременя, В. Ляудиса та ін.). Теоретичним і практичним розробкам проблеми підготовки студентів магістратури до викладацької діяльності слугують наукові дослідження про професійне становлення, розвиток й удосконалення особистості як суб'єкта професійної діяльності (К. Абульханова-Славська, Н. Кузьміна, В. Семиченко, В. Сластьонін та ін.); проблеми професійної підготовки викладача, формування його професіоналізму і педагогічної майстерності (А. Алексюк, О. Антонова, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, Н. Ничкало, С. Сисоєва та ін.); теоретичні та методичні основи підготовки майбутніх викладачів в умовах магістратури (С. Вітвицька, О. Гура, Н. Дем'яненко, Н. Мачинська та ін.). Ідеї та результати цих досліджень слугують теоретико-методологічним і науково-методичним підґрунтям для розроблення змісту та організації процесу підготовки майбутніх викладачів у вищих навчальних закладах.

Нині роль освіти у суспільстві не може визначатися лише ретрансляцією набутих знань і соціального досвіду, її завдання – готувати людину до діяльності в умовах біфуркацій і невизначеності, до вміння виходити із різноманітних глобальних криз та катастроф, долати які можна не застарілими, а лише випереджаючими знаннями і системними діями. Мета освітньої підготовки у сьогоденні – людська самореалізація за умови одночасного взаєморозвитку людини й оточуючого середовища, формування “цілісної людини”, людини нової світоглядної орієнтації, яка, за словами П. Сауха, здатна керувати подіями (цілим) шляхом впливу на їх критичні точки, постійно контролювати і змінювати співвідношення власного актуалізованого ресурсу (засвоєння нових знань, навичок, умінь, уподобань, норм поведінки тощо) та потенційних можливостей, які існують у її свідомості у вигляді інтуїтивних інтенцій, латентних процесів неортодоксальних уявлень, нетрадиційних ідей, перспективних міркувань і прогнозів відповідно до контексту подій [Саух П., 2009].

Необхідність підготовки інтелектуально розвинених, моральних, творчих особистостей, здатних до співпраці, готових самостійно приймати рішення в ситуаціях вибору, для яких властивими є мобільність, конструктивність, толерантність, готовність до діалогу, відповідальність за себе, сім'ю, державу, виголошується й у доповіді Міжнародної комісії „Освіта: Прихований скарб ХХІ століття” та проекті Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років. Відтак, освітня система має продукувати ініціативних, активних, самостійних фахівців, зі сформованими вміннями творчо мислити, здатністю швидко адаптувати свої дії до змінених умов, що можна розглядати як складові єдиного процесу самоорганізації фахівця.

Технологічні зміни нової реальності спричиняють модернізацію існуючих видів діяльності або ж продукують нові, й цим зумовлюють трансформацію функцій діяльності педагога та актуалізують проблему підготовки суб'єкта навчання як людини інноваційної, здатної адекватно реагувати на виклики соціуму, йти шляхом самоперетворення, самореалізації, продуктивної діяльності.

Провідними тенденціями у системі вищої освіти, які зумовлюють потребу якісних змін у підготовці викладачів вищої школи, є наступні [Мирончук Н., 2017].

1. Становлення планетарного комунікативного простору, в якому інтенсифікуються процеси професійного спілкування (наукова співпраця, академічний обмін, стажування), у тому числі й іноземною мовою.

З-поміж життєвих перспектив студентів магістратури, результати аналізу яких ми подаємо у праці [Мирончук Н., 2016], понад 60% респондентів пов'язують окремі часові періоди свого життя з європейськими країнами. Йдеться про навчання, участь у освітніх проектах, науковій співпраці, культурному відпочинку, працевлаштуванні. Так окремі наміри майбутніх фахівців пов'язані з перспективою набуття досвіду в освітній сфері (17 %): участь у майстер-класах провідних педагогів світу (6,3 %), навчання у вищому навчальному закладі іншої країни (4 %), участь в обміні досвідом зі спеціалістами освітніх закладів Західної Європи (Німеччини, Польщі, Франції, Італії) (6,3 %), міжнародне стажування в провідних навчальних закладах Польщі (4 %), участь у міжнародних конференціях (8,3 %). Трохи більше 30 % респондентів заявили про своє бажання відвідати одну із європейських країн (у тому числі: Польщу – 6,3 %, Великобританію – 4,2 %, Італію – 4,2%, Францію – 2,1%, Австрію – 2,1%) з метою ознайомлення з культурою країни, відпочинку, а 12,5 % респондентів планують працевлаштування в іншій країні задля набуття досвіду роботи або ж відкриття власної справи.

Окрім цього, 58,3 % опитуваних до своїх самоосвітніх цілей включили удосконалення однієї чи двох іноземних мов як необхідного знання в сучасному світі. Розподіл пріоритетів у вивченні іноземних мов є таким: англійська – 39,3 %, польська – 10,7 %, французька – 7,1 %, німецька – 7,1 %, італійська – 3,6 %.

Таким чином, у системі життєвих перспектив студентів магістратури важливе місце має прилучення до європейської спільноти з метою набуття знань, обміну досвідом, культурних контактів, працевлаштування.

2. Неперервне розширення функцій професійної діяльності викладачів, пов'язане з соціальними умовами, з розвитком науки та виробництва, новими освітніми практиками у вищій освіті: посилення наукової та навчально-методичної діяльності викладача у зв'язку із визначенням рівня його наукової та професійної активності; інтенсифікація профорієнтаційної роботи задля залучення студентів до навчання у закладі вищої освіти; створення нових спеціальностей та розроблення освітніх програм і навчальних планів підготовки; функціонування систем “Деканат”, “Кафедра”.

3. Виникнення нових та зміна існуючих сфер трудової діяльності, що зумовлює появу нових запитів щодо компетентності фахівця, зміну вимог до його професійних та особистісних характеристик. Відтак це потребує іншої якості діяльності викладача, який готує таких фахівців.

4. Введення інноваційних практик і технологій в освіту, що потребує підвищення рівня компетентності викладачів вищих освітніх закладів.

5. Зростання вагомості самоосвітньої складової задля удосконалення власного професіоналізму та пошуку й упровадження інноваційних технологій, нових методів

роботи в умовах переорієнтації професійної діяльності зі знаннєвоорієнтованої парадигми до смислової домінанти мислення, інтелекту.

6. Функціонування особливого типу комунікації, який створює специфічне соціальне середовище з певним типом цінностей. Тиражування, друковане слово, швидкий доступ до інформації, з однієї сторони, надали суб'єктам навчання можливість вибіркової спрямованості знань, вільної інтерпретації інформації, критицизму, особистісної спрямованості пізнавальних дій. З іншої сторони, посилили потребу забезпечення вибіркового підходу до змісту, якості, способів пізнання та формування гуманістичного типу ціннісних орієнтацій. Як слушно зауважує О. Дольська, культура, яка функціонує в сьогоденні, постає як продовження двох попередніх, "але, якщо в першій відбувалася об'єктивація слуху, в другій – зору, то сьогодні комп'ютерна техніка сприяє об'єктивації власне нервової системи" [Дольська О., 2013].

7. Розширення можливостей і потреб особистісного розвитку людини, зростання потреби її особистісної та професійної самоорганізації. Відтак кожен фахівець має бути готовий до постійного підвищення рівня своєї кваліфікації або ж, навіть, зміни сфери діяльності.

Попри названі тенденції також триває структурна перебудова освітньої галузі, її інтеграція у європейський і світовий освітній простір. Так науковці О. Панфілов та Е. Венгерова [Панфілов О. Ю., Венгерова Е. С., 2015], посиляючись на низку джерел, зазначають, що зміни у сфері освіти нерозривно пов'язані із процесами, які відбуваються в соціально-політичному та економічному житті світової спільноти. Вони називають і пояснюють чинники таких змін: 1) перехід до економіки знань; 2) перетворення знання в основне вартісне джерело в інформаційному суспільстві; 3) перетворення знання в товар та розвиток ринкових відносин у сфері освіти; 4) становлення освіти як найважливішого фактора подолання відсталості в розвитку більшої частини людства в умовах постіндустріального розвитку; 5) перегляд ролі держави в освіті (вкладання державних ресурсів у розвиток інфраструктури освіти); 6) перехід від концепції функціональної підготовки до концепції розвитку особистості; 7) розвиток безперервної освіти, освіта дорослих; 8) інтеграційні процеси в освіті, інтенсивні взаємодії між державами в різних сферах громадського життя. Відтак, специфіка освіти істотно визначається її здатністю швидко реагувати на тенденції світового розвитку.

Значущими для сфери праці є знання та інформація, які є затребуваними та ефективними. Для цього має відбуватися систематичний аналіз і збір інформації про ринок праці, суспільні запити, вимоги роботодавців. Це стосується й підготовки фахівців, яким надається право викладання у вищих навчальних закладах.

У прийнятому на Всесвітній конференції з вищої освіти Комюніке "Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальних змін та розвитку" (ЮНЕСКО, Париж, 2009) наголошується на тому, що вища освіта повинна підвищувати рівень підготовки викладачів як під час навчання, так і в процесі роботи, забезпечуючи навчальними планами, які надають студентам знання та уміння, необхідні у сучасному світі.

У Рекомендаціях ЮНЕСКО і МОП (Париж, 1997) “Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів” проголошено вирішальну роль викладачів в удосконаленні вищої освіти, важливості її внеску в розвиток людства і сучасного суспільства. Про це йдеться і в національному документі “Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект)”, де зазначено, що необхідність підготовки висококваліфікованих викладачів зумовлена зростанням складності навчальних планів, а також необхідністю використання лабораторій і технічних засобів навчання.

У Рекомендаціях до *викладацьких кадрів закладів вищої освіти* віднесено усіх осіб у навчальних закладах чи програмах вищої освіти, які упродовж повного чи неповного робочого дня здійснюють викладання та/або наукову роботу та/або дослідження та/або ті, хто надає освітні послуги суб’єктам навчання чи суспільству загалом.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року йдеться про необхідність удосконалення системи педагогічної освіти педагогічних та науково-педагогічних працівників відповідно до умов соціально орієнтованої економіки та інтеграції України в європейський та світовий освітній простір. З огляду на це, завданнями педагогічної освіти є:

- узгодження змісту фундаментальної, психолого-педагогічної, науково-методичної, інформаційної, практичної та соціально-гуманітарної підготовки науково-педагогічних працівників із вимогами інформаційного суспільства та змінами, які відбуваються в соціально-економічній, духовній та гуманітарній сферах;

- модернізація навчальної діяльності вищих педагогічних навчальних закладів, які здійснюють підготовку педагогічних та науково-педагогічних працівників, на основі інтеграції традиційних педагогічних і новітніх інформаційно-комунікаційних технологій навчання.

Формування змісту нового рівня професійного розвитку персоналу вищої школи повинно відбуватися з урахуванням таких складових: участь у наукових дослідженнях, які відбуваються в актуальному полі сучасної фундаментальної та прикладної тематики; навчання здобувачів вищої освіти сучасним науковим знанням з використанням сучасних навчально-інформаційних технологій; здатність до співпраці зі здобувачами вищої освіти в побудові їх освітньої траєкторії в рамках моделі студентоцентрованого навчання; здатність до роботи в умовах інституційної відкритості вищих навчальних закладів; знання іноземних мов та орієнтація на академічну мобільність.

З-поміж шляхів реалізації завдань та змісту підготовки викладачів вищої школи визначаємо такі:

- розробка принципово нових моделей підготовки та підвищення професійної кваліфікації викладачів, які ґрунтуються на багатоваріативності схем організації й змісту навчання, упровадженні кращих освітніх практик;

- - системне заохочення наукової та професійної активності викладачів, їх академічної міжнародної та внутрішньої мобільності, надання творчих відпусток, організація стажування (наукового й методичного, у тому числі й за кордоном);

- - упровадження практики участі іноземних викладачів у навчальному процесі українських університетів, оволодіння вітчизняними викладачами сучасними інтерактивними, індивідуалізованими, командними і проектними навчальними технологіями зі спільного вироблення нового знання.

Серед стратегічних завдань у сфері вищої освіти в Україні [Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року] важлива роль відводиться організації освітніх та наукових обмінів, стажування та навчання за кордоном педагогічних і науково-педагогічних працівників, їх участі в міжнародних проектах із питань освіти.

Відповідно до вимог Закону України "Про вищу освіту" (2014), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, провідним критерієм підготовленості майбутніх викладачів ВНЗ до професійної діяльності є здатність вільно мислити та мати сформовані уміння і навички *самоорганізації* в сучасних умовах. У межах визначених державними документами цілей, завдань і напрямів розвитку освіти в Україні (різноманіття моделей організації освіти, оновлення змісту підготовки, інформатизації освіти, модернізації навчальної діяльності вищих педагогічних навчальних закладів) важлива роль належить викладачу вищої школи, який спрямовує свої зусилля на підготовку фахівців, спроможних реалізувати поставлені державою освітні завдання. Виходячи з цього, викладач вищої школи повинен бути особистістю, яка здатна визначати життєві цілі, генерувати інноваційні ідеї, мислити і діяти системно, ефективно включатися в систему освітніх модернізацій, конструювати професійне поле діяльності, здійснювати продуктивні дії.

За оцінкою В. Кременя, сучасна людина, з огляду на зміни ситуації буття, часто неадекватній її очікуванням, не може знайти точки дотику, спираючись на набуті в наявній системі освіти та культури знання і здібності. Саме тому її освіта повинна бути зорієнтована на раціональні смисли, тобто вчити людину перспективам раціонального пізнання й оцінки ситуації, вмінню дисциплінувати на розумній основі емоції, розумом спрямовувати вольові дії [Кремень В., 2015].

Викладання в сфері вищої освіти є висококваліфікованою професією, формою служіння суспільству, що вимагає від викладачів вищої школи глибоких знань і спеціальних навичок, набутих і підтримуваних наполегливим навчанням і дослідницькою діяльністю упродовж свого життя. Окрім того, воно потребує сформованості у викладача високої відповідальності за освіту і благополуччя учнів та суспільства загалом, а також відповідності високим професійним вимогам, які ставляться до наукової та дослідницької діяльності.

У Рекомендаціях про статус викладацьких кадрів ідеться про необхідність створення *умов* для їх інтелектуального розвитку, науково-дослідницької діяльності, підвищення самоосвітнього рівня, забезпечення академічної мобільності.

Саме тому майбутні викладачі повинні мати доступ до бібліотек, фонди яких забезпечені різноаспектною сучасною літературою; доступ до міжнародних комп'ютерних мереж, супутникових програм і баз даних, необхідних для їх викладацької, наукової та дослідницької діяльності; їм варто надавати право безперешкодного публікування результатів своїх наукових досліджень і робіт у книгах, журналах і базах даних і при цьому забезпечувати правовий захист їх інтелектуальної власності. З метою активного сприяння взаємозбагачуючому обміну ідеями та інформацією, викладачі повинні мати можливість брати участь у міжнародних форумах, пов'язаних із вищою освітою чи дослідницькою діяльністю, мати академічну мобільність і доступ з цією метою до мережі Інтернет чи участі у телеконференції. Таким чином, у Рекомендаціях наголошено на потребі обміну викладачами в національному та міжнародному масштабах, організації конференцій, семінарів, загальних проектів, розширенні контактів між викладачами-дослідниками.

Важливою частиною Рекомендацій також є розділ 7, у якому проголошено обов'язки та відповідальність викладацьких кадрів. Варто зазначити, що серед таких названо *академічну свободу викладача*, її використання відповідно до обов'язку вченого, за повної відповідності діяльності викладача етичним та професійним нормам і спрямування, по можливості, на вирішення сучасних суспільних проблем, а також збереження історичного та культурного світового спадку.

Посадові обов'язки викладачів також включають: забезпечення засвоєння необхідного мінімуму матеріалу з кожної дисципліни, визначеного навчальною програмою, проведення науково-дослідницької діяльності та поширення її результатів, підвищення рівня своїх знань з конкретного предмета з допомогою навчальних курсів, дослідницької діяльності, через розробку навчальної методології, спрямованої на вдосконалення педагогічних навичок.

Таким чином, у міжнародних та національних документах у галузі освіти визначено потребу удосконалення змісту і технологій підготовки викладачів вищої школи, забезпечення їх академічної мобільності з метою викладання, дослідницької та наукової діяльності.

Такі напрями активності викладачів у сучасному суспільстві потребують сформованості в них високого рівня самоорганізації своєї особистості й професійної діяльності з метою досягнення професійної активності та збереження професійного здоров'я.

Праця викладача має свою змістову специфіку та психологічні особливості. Варто зазначити, що серед основних обов'язків викладача вищого навчального закладу вагомим є викладання на високому науково-теоретичному і методичному рівнях навчальних дисциплін відповідної освітньої програми зі спеціальності, науково-дослідницька діяльність, підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності, наукової кваліфікації тощо.

Особливими характеристиками праці викладача вищої школи є, зокрема, такі: інтенсивність вербальних та емоційних контактів із суб'єктами взаємодії; тривале інтелектуальне напруження; активність суб'єкта-об'єкта впливу, його здатність до

самозміни та саморозвитку; ненормованість за часом видів діяльності; відносно високий ступінь академічної свободи; раптовість та частота нештатних ситуацій (незаплановані консультації, заняття, сесії в студентів заочної форми навчання, додаткові види діяльності); активна мобільність; творчі канікули для здійснення наукової діяльності.

Векторами професійної діяльності викладача вищої школи є [Мирончук Н., 2015]: навчально-педагогічна діяльність (викладання); методична діяльність; організаційна робота; виховна робота; наукова діяльність; громадсько-педагогічна діяльність (профспілкове членство, участь у громадських об'єднаннях, самоврядуванні, волонтерство, громадські доручення); академічна мобільність (викладання в інших навчальних закладах; читання лекцій для різних категорій педагогічних працівників; викладання в закордонних навчальних закладах); стажування; аналітико-оцінна діяльність (критичне осмислення власної професійної діяльності, аналіз її ефективності; надання звітності щодо різних видів виконуваної діяльності); професійне самоудосконалення (самоосвіта, самовиховання, саморозвиток).

Неодмінною умовою професійної діяльності викладача вищої школи є його наукова діяльність і спілкування. Система наукових комунікацій і теоретично-практичне вивчення питань, які стосуються його наукових інтересів, надають викладачеві знання про дослідників цієї проблеми, її критичну оцінку, наявність розробок досліджуваного поля й створюють передумови для більш глибокого її вивчення. Як відомо, викладач вищої школи повинен використовувати результати своєї наукової діяльності в процесі навчання студентів (під час читання лекцій, проведення семінарів, практичних і лабораторних занять, організації пошукової діяльності студентів та ін.), що вимагає значних затрат часу й, з огляду на це, уміння викладача спланувати та організувати таку діяльність.

Відтак рефлексія наукових праць [Вітвицька с., 2003; Гринько В., 2012; Мирончук Н., 2015; Момот О., 2016] дає підстави стверджувати, що професійна діяльність викладача вищого закладу є особливою працею, якій властиві такі ознаки:

1) *специфічність*, яку визначають: суб'єкт педагогічного впливу, що одночасно є активним учасником педагогічного процесу й діяльності з власного удосконалення, саморозвитку, самореалізації; своєрідність способів діяльності викладача, основою яких є сукупність інтелектуальних, фізичних сил та здібностей педагога, та засобів педагогічної діяльності;

2) *автономність*, сутність якої полягає в значному ступені самостійності педагога в створенні навчально-методичних продуктів діяльності, виборі методів та засобів педагогічної праці й при цьому високому ступені відповідальності за якість і результативність напрямів своєї діяльності, прийнятих рішень, результату діяльності – компетентного фахівця, здатного діяти в нових соціально-економічних умовах та здійснювати особистісний і професійний саморозвиток;

3) *поліфункціональність*, що відображена широким спектром його професійно-функціональних ролей (викладач, вихователь, методист, організатор, консультант, дослідник, науковець, освітній менеджер, громадський активіст тощо).

Нинішні тенденції суспільного розвитку визначили як життєву необхідність *ціложиттєве навчання* сучасної людини як процесу, в ході якого задовольняються пізнавальні інтереси особистості, набуваються нові знання, формуються вміння, розширюється й поглиблюється усвідомлення життєвих явищ і процесів, збагачуються здібності особистості, розвиваються її якості, властивості та творчий потенціал.

За даними вікової психології [Обозов М., 1990], рівень прояву інтелектуальних функцій людини залежить від віку. Однак на інтенсивність старіння інтелектуальних функцій людини впливають також такі чинники: внутрішній, яким є обдарованість особистості, та зовнішній – освіта. Саме освіта гальмує процеси інтелектуального старіння. Тому підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації працівників, створення на виробництві системи безперервної освіти кадрів є важливою умовою професійного та інтелектуального розвитку людини. Вважається також, що тривалість навчання впливає на закріплення людини за певною професією, зростання її кваліфікації, сприяє формуванню активної життєвої позиції.

Психологи засвідчують здатність людини набувати знання в усі життєві періоди, що сприяє розширенню її світогляду, зростанню самостійності, ініціативності, відповідальності, розвитку індивідуальності, творчого ставлення до дійсності й власного життєвого шляху, посиленню соціально-духовної інтегрованості людини та збагачення форм її життєдіяльності. Навчання дорослих суттєво відрізняється від навчання учнів тим, що в дорослих немає вільного часу для цього; для них навчання – це життєва потреба з конкретною метою; вони прагнуть якнайшвидше отримати від результатів навчання практичну віддачу, тому свідомо навчаються й можуть оцінити якість організації навчального процесу.

Доросла працююча людина може бути суб'єктом навчання як самоосвітньої діяльності або спеціально організованого процесу. Самоосвіта – це специфічний вид діяльності, в процесі якого дорослий завдяки самостійному визначенню цілей задовольняє власні пізнавальні потреби або вдосконалює здібності, якості та властивості особистості.

У Положенні про підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів визначено такі завдання навчання працівників:

- оновлення та розширення знань, формування нових професійних компетентностей у психолого-педагогічній, науково-дослідній, організаційно-управлінській діяльності;
- засвоєння інноваційних технологій, форм, методів та засобів навчання;
- набуття досвіду формування змісту навчання з урахуванням його цільового спрямування, посадових обов'язків працівників, здобутої освіти, досвіду практичної роботи та професійної діяльності, їх інтересів і потреб;

- вивчення педагогічного досвіду, сучасного виробництва, методів управління, ознайомлення з досягненнями науки, техніки і виробництва та перспективами їх розвитку;

- оцінка можливості застосування досягнень науки і техніки, технологій та перспектив їх розвитку в педагогічній практиці;

- розроблення пропозицій щодо удосконалення навчально-виховного процесу, впровадження у практику навчання кращих досягнень науки, техніки і виробництва;

- застосування інноваційних технологій реалізації змісту навчання, що передбачає його диференціацію, індивідуалізацію, запровадження дистанційних, інформаційно-комунікативних технологій навчання;

- створення навчально-методичних матеріалів, електронних засобів навчання, призначених для використання при підготовці майбутніх фахівців.

В умовах професійної діяльності викладач повинен бути здатним до швидкого орієнтування в змінюваних умовах, знаходити оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях, зберігаючи при цьому спокій та самовладання. З огляду на такі умови професійної діяльності, потенціал викладача вищої школи має характеризуватися високим рівнем загального розвитку (інформаційна компетентність щодо сучасних економічних та соціальних змін, науково-філософський світогляд, педагогічна культура, ерудованість, креативність, здатність до саморозвитку і самовдосконалення); професійно-гуманістичною спрямованістю (ціннісне ставлення до професії та суб'єктів навчання, повага до колег, прагнення до підвищення знань, потреба творчої діяльності), сформованістю професійно важливих якостей (педагогічні здібності, високий рівень самодисципліни, організованість, відповідальність) та ефективною професійною діяльністю, яка потребує наявності у викладача високого рівня самоорганізації, професійної гнучкості.

На думку Н. Климко [Климко Н.], самоорганізація виступає рушієм самоосвіти й формування професійних якостей викладача, а також створює умови для виявлення інших якостей, вносячи упорядкованість, організованість і раціональність у роботу викладача. Найбільш важливими серед таких якостей є: планування повсякденної роботи викладача; організація і виконання режиму і розпорядку дня; облік та економне використання робочого часу; раціоналізація педагогічної діяльності, використання більш досконалих способів і прийомів праці.

Як засвідчує аналіз наукової літератури [Бродовська В., 2007; Кремень В. (ред.), 2014], самоорганізація – це діяльність та здатності особистості, які базуються на умінні себе організувати. Вона проявляється в цілеспрямованості, активності, обґрунтованій мотивації, плануванні своєї діяльності, самостійності, швидкості прийняття рішень і відповідальності за них, критичності оцінки своїх дій, почутті обов'язку.

Високий рівень самоорганізації викладача дозволяє йому усвідомити цілі свого професійного становлення, організувати взаємодію між суб'єктами навчально-виховного процесу; моделювати, конструювати й корегувати професійну діяльність; формувати перспективи саморозвитку.

Визначимо принципи самоорганізації професійної діяльності викладача: загальнопедагогічні: цілісності й неперервності педагогічного процесу, гуманістичної спрямованості, суб'єктності, соціально особистісного розвитку зв'язку теорії з практикою та ін.; специфічні: принцип *самодетермінації* – самовизначення викладачем власної поведінки, свободи, внутрішньої мотивації в різних ситуаціях професійної діяльності; принцип *самоактуалізації досвіду* – використання індивідуального досвіду особистості й за потреби – швидка самоорганізація для набуття нових знань; принцип *самокорекції* – усвідомлення специфіки ситуації та власного досвіду й подолання стереотипного розуміння себе як джерела знань та встановлення динамічної рівноваги власної особистості й професійної діяльності; принцип *самоорганізації часу* – усвідомлення власних цілей та планування шляхів їх досягнення; раціональний розподіл часу для рівних видів діяльності з метою подолання монотонності та повсякденної рутини; принцип *розвитку креативного мислення* – створення альтернативних шляхів професійної діяльності, безпосереднє прийняття нестандартних, творчих рішень, подолання невизначеності ситуацій.

Розвиток умінь самоорганізації, на думку К. Рабіної [Рабіна К., 2011], варто здійснювати у контексті вивчення ситуаційних факторів життєдіяльності студентів у навчальному закладі, в процесі модельованих навчальних ситуацій (через самопізнання своїх особливостей у процесі педагогічної діагностики, шляхом спеціальних вправ, ігрових і рефлексивних методів закріплення поведінки організованої людини в навчальних ситуаціях і модельованих ситуаціях професійної діяльності), під час самостійної роботи.

До комплексу необхідних і достатніх педагогічних умов, які сприяють досягненню ефективного результату підготовки студентів до самоорганізації у професійній діяльності варто віднести такі: формування ціннісного ставлення майбутніх фахівців до професійної діяльності та свого професійного здоров'я; ініціювання рефлексивної позиції майбутнього викладача; розвиток мотивації студента до самоорганізації у навчально-професійній, а надалі й професійній, діяльності шляхом активного застосування на заняттях методу критичного мислення; розвиток у майбутніх фахівців досвіду поведінки самоорганізованої особистості.

Таким чином, дослідники вважають, що в особистості, яка цілеспрямовано займається самопізнанням, плануванням і організацією своєї діяльності, формуються і закріплюються необхідні знання, уміння, навички, підвищується мотивація до праці, формуються ціннісні орієнтації професійної діяльності та саморозвитку, складається образ організованої людини, який у майбутньому переноситься на реальні життєві й професійні ситуації.

Особлива роль у реалізації професійно-педагогічної підготовки майбутнього викладача належить магістратурі, яка на сучасному етапі забезпечує конкурентоздатність вищої освіти у Європі, сприяє розробці та реалізації кожною європейською країною власних імпортно-експортних стратегій у змаганні за інтелект, імідж, ресурси. У магістратурі формуються високоінтелектуальні науково-дослідницькі кадри та еліта професіоналів із високою міждисциплінарною культурою.

За європейськими вимогами ступінь магістра присуджується студентам, які: 1) демонструють знання і розуміння, які ґрунтуються на поглибленні та розширенні здобутків бакалаврського рівня; 2) готові застосовувати знання і розуміння, здатні до розв'язання проблеми в нових або незнайомих обставинах у більш широких (мультидисциплінарних) контекстах, з орієнтуванням на основну галузь; 3) спроможні комплексно інтегрувати знання, формулювати за неповної або обмеженої інформації судження, які включають роздуми над соціальними й етичними обов'язками, пов'язаними із застосуванням знань; 4) спроможні чітко й однозначно робити власні висновки, викладати знання, надавати пояснення фахівцям і нефахівцям; 5) мають сформовані навички, які дозволяють їм продовжувати навчання у вигляді самоосвіти або автономного навчання [1, с. 51]. Зрозуміло, що забезпечити такий результат здатен лише колектив професіоналів, спроможний якісно та адекватно реагувати на освітні зміни й виклики щодо модернізації змісту підготовки суб'єкта навчання, в тому числі й створення нових спеціальностей, розроблення освітніх програм, планів.

Формами підвищення рівня наукових теоретичних та практичних знань і умінь молодих викладачів, особливо тих, хто є фахівцями в різних наукових галузях знань, але не мають педагогічної освіти, є науково-методичні семінари, навчання в школах молодого викладача, спеціальні курси. У Житомирському державному університеті імені Івана Франка для молодих викладачів, аспірантів, фахівців із непедагогічною спеціальністю було організовано спеціальне навчання, яке включало курс читання лекцій викладачами кафедри педагогіки. До змісту навчання було включено такі теми: *1. Демократичні основи системи вищої освіти в Україні. Нормативно-правове забезпечення освітнього процесу у вищій школі. 2. Психолого-педагогічні особливості діяльності викладача у закладі вищої освіти. 3. Самоорганізація викладача вищої школи в процесі професійно-педагогічної діяльності. 4. Зміст, планування та організація навчання у вищій школі. 5. Дидактичні особливості підготовки та проведення викладачем навчальних занять у закладі вищої освіти. 6. Оцінювання ефективності навчального процесу в закладі вищої освіти. 7. Психолого-педагогічні передумови підвищення ефективності навчально-виховного процесу у вищій школі.*

Завважимо, що донедавна практика викладання у закладах вищої освіти молодими фахівцями, які не мають спеціальної підготовки, була розповсюдженою: особливо це стосується закладів вищої освіти непедагогічного профілю. На сьогодні існують освітні програми підготовки магістрів, які надають кваліфікацію “Викладач закладу вищої освіти”, а також на підготовку до викладання у вищій школі орієнтований освітній зміст освітньо-наукових програм підготовки докторів філософії.

Актуальність спеціальної підготовки до роботи у закладах вищої освіти підтверджують і результати опитування у 2016 році студентів магістратури (60 респондентів), які здобували спеціальність, що надає їм право викладання у вищій школі. Так у 45 % респондентів наявний острах перед студентською аудиторією: студенти фіксують у себе недостатність досвіду, невпевненість, боязнь виступати

перед великою аудиторією, невпевненість у своїх ораторських здібностях, вони відзначають велику відповідальність перед студентами та викладачами. Саме тому і визначають необхідність сформувати у себе навчальні уміння (знання та вміння, пов'язані зі структуруванням навчальної інформації для подання студентській аудиторії) – 13,3 % та сформувати відповідні особистісні та професійні якості – 45 % (сміливість – 11,7 %, упевненість – 30 %, зменшення рівня тривожності – 3,3 %).

За своєю психічною сутністю діяльність викладача вищого навчального закладу є складною працею, яка потребує від педагога чітко вираженої гуманістичної та професійної спрямованості, міцних знань не лише з фахових дисциплін, але й вікової психології, теорії й практики навчання і виховання, стійких інтересів та сформованості відповідних особистісних і професійних якостей.

Оцінюючи особистість сучасного викладача [Мирончук Н., 2017], студенти критично переглядають особистісні та діяльнісні характеристики педагога, схвалюючи його креативність, на противагу традиційним методам діяльності (понад 55 %), ерудованість, міждисциплінарну обізнаність (51,2 %), інноваційність діяльності, поінформованість у сфері технологічних новинок та їх активне впровадження (51,2 %), готовність та активність щодо професійного самовдосконалення (близько 30 %) та ін. Спроможність відповідати суспільним запитам та потребам студентської аудиторії, на думку респондентів, вимагає розвитку у викладачів уміння мобілізувати себе для роботи, здатності вирішувати різні ситуації професійної діяльності, в тому числі й комунікативної взаємодії, які потребують адекватного реагування на обставини та застосування відповідної стратегії вирішення (88,2 %).

Вимоги, поставлені суспільством загалом та сучасним студентством до особистості викладача, зобов'язують його бути взірцем високого професіоналізму, фахової майстерності, глибоко ерудованим та технологічно обізнаним фахівцем, опановувати та застосовувати у практичній діяльності інноваційні методи, керуватися гуманістичними технологіями у взаємодії зі студентами, гнучко реагувати на ситуації професійної діяльності, бути готовим до самовдосконалення, відкритим для нового досвіду й постійно підвищувати свій фаховий рівень.

Відтак освітні програми підготовки майбутніх викладачів вищої школи мають забезпечувати такі результати навчання, які дають випускникам можливість адекватно реагувати на запити часу. На вирішення цих завдань спрямована запроваджена у Житомирському державному університеті імені Івана Франка освітня програма "Педагогіка вищої школи", й зокрема такі дисципліни нормативної частини, як "Моделювання освітньої та професійної діяльності фахівця", "Теорія і практика вищої професійної освіти", "Інформаційні технології в освіті", "Моделювання діяльності фахівця", "Фізична культура та психологічний тренінг", та варіативної частини: "Основи самоорганізації у професійній діяльності", "Педагогіка інновацій у вищій школі", "Методика розв'язування професійно-орієнтованих задач", "Основи педагогічної творчості" та інші. Зміст навчальних дисциплін відображає загальні та спеціальні компетентності, необхідні й достатні для формування інтегральної

здатності майбутнього фахівця розв'язувати складні задачі й проблеми у галузі професійної діяльності або у процесі навчання, бути готовим до здійснення інновацій та діяльності в умовах невизначеності й підвищених вимог.

Окрему роль відводимо навчальній дисципліні "Основи самоорганізації у професійній діяльності", у процесі вивчення якої студенти магістратури засвоюють теорію і практику самоорганізації у професійній діяльності; формують ціннісне ставлення до власної особистості та потребу грамотно використовувати особистісні ресурси задля власного успіху і забезпечення професійної ефективності та збереження професійного здоров'я. Поставлена мета реалізується через систему активної взаємодії суб'єктів навчання у процесі засвоєння змісту навчальної дисципліни, який відображено у трьох модулях: "*Самоорганізація викладача у професійній діяльності: сутність, підходи, детермінанти*", "*Психолого-педагогічні умови ефективної самоорганізації викладачем професійної діяльності*", "*Технології ефективної самоорганізації у професійній діяльності*".

Навчально-професійні форми діяльності студентів магістратури передбачають послідовне моделювання предметно-технологічного та соціального контекстів їх майбутньої професійної діяльності. Такі форми навчання, як організаційно-діяльнісна гра, тренінг, дискусії, рольове моделювання, аналіз ситуацій самоорганізації у професійно-педагогічній діяльності, проектна діяльність, різні види практик та інші, сприяють засвоєнню педагогічного контексту майбутнього фаху (виконанню функціональних обов'язків, ролей, дій, поведінки), набуттю навичок самоорганізації соціальної та комунікативної взаємодії (діяти в умовах відносної невизначеності, працювати в команді, вести діалог, брати на себе відповідальність), просторово-часової самоорганізації своєї поведінки.

Активні методи контекстної підготовки вміщують ефект новизни, неочікуваності, нестандартності й дають змогу прогнозувати можливі варіанти своєї поведінки в різних ситуаціях. З допомогою таких методів відображається сутність майбутньої професії, формуються професійні якості, відпрацьовуються моделі організації професійної діяльності в близьких до реальних умовах.

Відтак, контекстна підготовка майбутніх викладачів до професійної педагогічної діяльності реалізує *продуктивну стратегію навчання*, одним із шляхів реалізації якої у вищих навчальних закладах є організація навчального процесу на основі педагогічної співтворчості викладача і студента. До об'єктивних і суб'єктивних чинників успішної реалізації педагогічної співтворчості викладача і студентів у навчальному процесі є такі: оптимальне використання діалогічних форм навчання студентів; введення елементів творчого тренінгу в процес підготовки; проблемність навчального процесу на основі творчих навчально-професійних завдань; переважне застосування педагогічних засобів непрямого управління, орієнтованих на оптимальну самореалізацію особистості; застосування групової форми навчання студентів; створення психологічної атмосфери взаємної поваги і рівності учасників навчального процесу; формування мотивації до співтворчості у суб'єктів взаємодії;

трансформація позиції викладача з носія інформації на консультанта та організатора процесу навчання [6, с.346].

Продуктивною формою підвищення й удосконалення, яка, спираючись на індивідуальний підхід, оперативно і достатньо повно забезпечує індивідуальні потреби працюючих викладачів у здобутті певних знань, виробленні навичок і умінь, особистісному і професійному зростанні, є *стажування*.

Стажування здійснюється з метою формування і закріплення на практиці професійних компетентностей, здобутих у результаті теоретичної підготовки, щодо виконання завдань і обов'язків на займаній посаді або посаді вищого рівня, засвоєння передового досвіду, формування особистісних якостей для виконання професійних завдань на новому, більш високому, якісному, рівні в межах певної спеціальності.

Згідно Положення [18], метою підвищення кваліфікації та стажування працівників є вдосконалення професійної підготовки особи шляхом поглиблення і розширення її професійних знань, умінь і навичок, набуття досвіду виконання додаткових завдань та обов'язків у межах спеціальності. Відповідно до тривалості навчання педагогічних працівників стажування здійснюється за двома видами підвищення кваліфікації: довгострокове та короткострокове навчання. Навчання за програмою довгострокового підвищення кваліфікації спрямовується на оволодіння, оновлення та поглиблення працівниками спеціальних фахових, науково-методичних, педагогічних, соціально-гуманітарних, психологічних, правових, економічних та управлінських компетентностей, у тому числі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду, що сприяє якісному виконанню ними своїх посадових обов'язків, розширенню їх компетенції тощо. Навчальний план довгострокового підвищення кваліфікації передбачає аудиторні заняття, самостійну навчальну роботу працівників та форми проведення підсумкового контролю. Строк довгострокового підвищення кваліфікації за обсягом годин навчальної програми становить не менше 108 академічних годин: 72 години аудиторних і 36 годин самостійної навчальної роботи або в іншому співвідношенні в межах від однієї третини до двох третин загального обсягу академічних годин.

Навчання за програмами короткострокового підвищення кваліфікації – семінарів, семінарів-практикумів, семінарів-нарад, семінарів-тренінгів, тренінгів, вебінарів, "круглих столів" тощо – передбачає комплексне вивчення сучасних та актуальних наукових проблем галузі освіти, науки, педагогіки, відповідних нормативно-правових актів, вітчизняного та зарубіжного досвіду, підвищення рівня професійної культури тощо. Навчальні програми семінарів-тренінгів та тренінгів спрямовані на формування, розвиток та вдосконалення особистісних професійних компетентностей (організаторських, творчих, лідерських, комунікативних тощо), підвищення ефективності професійної діяльності в галузі освіти. Строк короткострокового підвищення кваліфікації за обсягом годин навчальної програми становить не менше 108 академічних годин.

Стажування науково-педагогічних працівників як одна з форм їх професійного вдосконалення здійснюється в університетах, наукових установах Національної

академії педагогічних наук України, а також в академіях та інститутах післядипломної педагогічної освіти. Педагогові, який проходить стажування в університеті чи наукових установах, відповідно до теми його стажування призначається консультант із числа провідних фахівців навчального закладу. Консультант забезпечує необхідні умови для проходження стажування, спільно із викладачем, який проходить стажування, уточнює індивідуальний план роботи, контролює виконання плану стажування, бере участь у підведенні підсумків цієї форми підготовки кадрів. Тематика стажування визначається педагогічним працівником відповідно до дисципліни, яку він викладає. Навчання забезпечує поєднання теоретичного матеріалу з практичною спрямованістю у вирішенні конкретних завдань і проблем розвитку вищих навчальних закладів. Тому програма стажування викладачів може передбачати такі види самоосвітньої діяльності:

- ознайомлення з науково-методичною базою кафедр вищого навчального закладу (університету, інституту);

- аналіз навчально-методичної бази підрозділу для виконання завдань стажування, відвідування лекцій провідних викладачів за темою стажування (вивчення педагогічного досвіду);

- ознайомлення з методикою організації й проведення лекційних, семінарських та практичних занять провідних викладачів університету, які використовують сучасні інформаційні засоби;

- робота з ресурсами бібліотечно-інформаційного центру, ознайомлення та участь у процесі розроблення сучасних електронних засобів навчання, пошук у мережі Internet відкритих ресурсів за дисциплінами стажування, набуття нового досвіду щодо застосування сучасних інформаційних технологій у навчанні;

- підготовка навчально-методичного забезпечення за завданнями стажування;

- екскурсії до провідних установ та підприємств;

- консультації керівника, консультанта стажування тощо.

Після закінчення стажування педагог-стажувальник готує звіт про виконання індивідуального плану стажування, про отримані результати підвищення кваліфікації, пропозиції щодо впровадження в практику роботи своєї організації певних ідей та інші документи, які підтверджують ефективність стажування.

Особливість і цінність програм стажування для науково-педагогічних працівників визначається такими значущими аспектами : 1) участю навчального закладу, який направляє на стажування свого працівника, у проектуванні й/або узгодженні освітньої програми стажування; 2) високою мотивацією стажерів щодо засвоєння програми; 3) спрямованістю на формування і розвиток основних компетенцій стажувальників на основі діяльнісного підходу з виходом на конкретні затребувані закладом вищої освіти і науково-педагогічним працівником результати, наприклад, готовність розвивати інноваційну інфраструктуру свого навчального закладу, впроваджувати практично отриманий у процесі стажування досвід, здійснювати науково-дослідницьку діяльність із використанням нових методів, за новими напрямками тощо; 4) розвитком контактів у академічному науковому й

освітньому середовищі. Таким чином, стажування сприяє закріпленню знань, умінь, навичок, необхідних педагогу в процесі науково-дослідницької діяльності, а також вивченню передового досвіду і набуттю професійних та організаторських навичок для виконання обов'язків займаної ним чи вищої посади.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що зміст та стратегія професійної діяльності викладача вищої школи залежить від соціокультурних умов, у яких функціонує система вищої освіти, та освітніх завдань щодо якості підготовки фахівця на конкретному етапі суспільного розвитку. Визначені провідні тенденції у системі вищої освіти зумовлюють потребу якісних змін у підготовці фахівців й окреслюють вимоги до особистості викладача вищої школи у сьогоденні. У міжнародних та національних документах визначено вимоги до викладача як особистості й професіонала, який повинен мати сучасні наукові знання, володіти професійною гнучкістю, мобільністю в умовах інституційної відкритості вищих навчальних закладів, відповідати запитам сучасного освітнього простору. Посадові обов'язки, напрями професійної діяльності в умовах нових об'ємів інформації, множинності технологій спонукають викладача до навчання упродовж свого життя та ефективних змін своєї особистості. Формування висококваліфікованого фахівця, творчої особистості відбувається за умов надання майбутньому викладачеві можливостей для самореалізації, самоорганізації, самовиховання та самовдосконалення, що відбувається у процесі активної навчально-професійної діяльності, яка відображає контексти їх майбутньої професії.